

УДК 811.14'02'37'42

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ СУБКОНЦЕПТУ MANIA В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Надія Чернюх-Мацієвська

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
вул. Пекарська, 69, м. Львів, Україна, 79010
nadia.chernyukh@gmail.com*

Статтю присвячено аналізу номінативного поля субконцепту MANIA у давньогрецькій мові, який є одним зі складових макроконцепту ХВОРОБА, що охоплює весь комплекс ознак, які характеризували аномальну поведінку людини. Згадане поле є моноцентричним з чітко вираженим ядром, параядерною та периферійною зонами. Ядро номінативного поля становлять лексеми, утворені від кореня *μαν-* (*μανία*, *μανικός*, *μανίωμα* разом з композитами тощо), у яких максимально реалізується сема “відсутність психічної адекватності”. Параядерна зона охоплює лексеми, які відрізняються від слова-імені концепту відтінками значень та розподіляються за трьома мікрополями: 1) “неадекватність мислення та вчинків”; 2) “стан афекту”; 3) “екзальтованість”. До параядерної зони також належать загальноживані лексеми на позначення хвороби (*νόσος*, *ἄρρωστία*, *ἄσθένεια*), уточнені іменниками *φρήν*, *νοῦς*, *ψυχή*. Периферія, яка поділяється на ближню і дальню, представлена лексемами, у яких сема “відсутність психічної адекватності” є вторинною, мотивованою (ближня периферія) або немотивованою (дальня периферія) основним лексичним значенням.

Ключові слова: давньогрецька мова, номінативне поле, лексема, субконцепт, ядро, периферія.

Вступ. Серед концептосфер будь-якої мови вагоме місце посідають концепти ЗДОРОВ'Я та ХВОРОБА, які перебувають у зв'язку із екзистенційними (ЖИТТЯ та СМЕРТЬ) та етичними (ДОБРО і ЗЛО) категоріями. Здоров'я та його антипод – хвороба – є предметом дослідження не лише низки природничих, а й гуманітарних дисциплін, що зумовлює їх зв'язок із широким колом уявлень, які відзначені лінгвокультурологічною специфікою. Хвороба як аномальний стан організму привертала до себе увагу у всі часи і, без перебільшення, у всіх народів. Для згаданого концепту властива універсальність і, водночас, етнонаціональна та індивідуальна специфіка. З огляду на це з'ясування структури даного концепту, засобів його мовної репрезентації і місця у системі цінностей дасть змогу краще пізнати мовну свідомість та ментальність стародавніх греків. Це сприятиме вирішенню низки проблем, пов'язаних із відтворенням мовної картини світу античного суспільства та її окремих фрагментів, представлених концептами, які охоплюють багато ментальної та культурологічної інформації (світоглядної, філософської, історичної, міфологічної тощо).

Метою представленої розвідки є аналіз номінативного поля субконцепту MANIA у давньогрецькій мові як складової частини макроконцепту ХВОРОБА, який у трактуванні мешканців античного суспільства (греків, а відтак і римлян) охоплював увесь комплекс ознак, що характеризували аномальну поведінку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Давньогрецька лексика на позначення аномального (не обов'язково у негативному сенсі), з точки зору античного грека, ментального стану була об'єктом розгляду порівняно нечисленних досліджень. Серед них передовсім потрібно згадати статті С. Чендлера та Г. Пердікоянні-Палеологу, присвячені аналізу контекстуальної семантики та функціонування лексем *μανία*, *μαίνομαι*, *βακχεύω* та *λύσσα* [10; 20; 21] у діакронії. У статті К. Тумігер [25], окрім згаданих лексем із загальною семантикою, до уваги взято найменування психічних розладів у творах Гіпократа. Проте здебільшого дослідники звертались до зображення аномального ментального стану у грецькій трагедії [13; 15; 22; 28] або розгляду проблематики психічного здоров'я у контексті античної філософії та медицини [9; 12; 16; 18; 19; 23; 26; 27]. Дотичними до проблематики, яка пропонується до розгляду, є також аналіз номінативних полів субконцептів *νόσος*, *ἀσθένεια* та *ἄρρωστία* у давньогрецькій мові, представлений у статтях В. Мартина [2; 3; 4].

Методологія дослідження. Основними методами дослідження були описовий метод (для встановлення та інвентаризації засобів вербалізації субконцепту MANIA), метод концептуального аналізу (для формування цілісного й глибокого уявлення про досліджуваний концепт), елементи етимологічного аналізу (для встановлення початкової ланки у формуванні семантики ключових лексем-репрезентантів субконцепту), метод компонентного аналізу (для розкриття семантичної структури досліджуваних одиниць), метод лінгвістичного моделювання (для створення моделі номінативного поля).

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. Серед етапів дослідження концепту одним з першочергових є одержання повного списку мовних одиниць, за допомогою якого здійснюється його вербалізація, тобто структурування номінативного поля концепту – сукупності “мовних засобів, які об'єктивують концепт у певний період розвитку суспільства” [1, с. 22].

На противагу до структурних угруповань лексики (лексико-семантичного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля тощо), які традиційно виокремлюються у мовознавстві, номінативне поле має комплексний характер, становлячи собою “виявлену й упорядковану дослідником сукупність номінативних одиниць” [8, с. 347].

Польова структура концепту передбачає наявність у ньому ядра та периферії. Ядром номінативного поля концепту є його прями номінації – ключове слово та його синоніми, тоді як периферію творять похідні та метафоричні номінації, контекстуальні синоніми, лексикографічні тлумачення, фразеологічні одиниці, паремії, суб'єктивні словесні дефініції, що включають ім'я концепту, яке найповніше виражає його основний зміст [6, с. 129]. Слова або словосполучення, що відрізняються від ключового слова відтінками значень при збереженні базової семантики, творять парядерну зону.

Як відзначає М. Агонен, антична медицина не мала усталеного терміна на позначення “душевної хвороби” [9, с. 3]. Однак з огляду на те, що переважно психічний розлад у давньогрецькій мові позначався лексемами, утвореними від історичної основи *μαν-* (*μανία*, *μαίνομαι* і т. п.), саме їх ми вважаємо ключовими вербалізаторами аномального психічного стану. Лексема *μανία*, яка є загальнозживаним терміном як у медичних текстах, так і у текстах інших жанрів, вживається у різних контекстах [25, с. 62] ((пор. “слова, які позначають ‘божевілля’ або ‘психічний розлад’ (напр., грецьке *mania*...)

могли б вживатися на позначення крайньої і надмірної поведінки та душевних станів, а також на позначення реальних медичних розладів” [9, с. 4]; див. також [23, с. 284]). Її можна зіставити з латинськими дериватами з заперечним значенням, утвореними від основи *san-*: *insanus, insania* тощо.

Варто зазначити, що в уяві давніх греків *μανία* та споріднені з цим терміном слова не мали апріорно негативних конотацій, позначаючи будь-яке відхилення від звичного стану свідомості у т. ч. в позитивний бік. Девіантна поведінка не обов’язково розглядалась у суспільстві як патологія, а часто асоціювалась з релігійними віруваннями і практиками [27, с. 258]. У діалозі Платона «Федр» Сократ каже, що манія не завжди є злом, оскільки через неї людина отримує благословення богів: ...τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ *μανίας*, θεῖα μέντοι δόσει διδομένης τῶν παλαιῶν ... οὐκ αἰσχρὸν ἠγοῦντο οὐδὲ ὄνειδος *μανίαν* (Pl. Phdr. 244 a-b)¹ («...ми завдячуємо **нестямі** дуже великі блага, якщо вона дістається нам як Божий дар... стародавні люди не вважали **нестямі** чимсь негожим і ганебним» (пер. Й. Кобіва [5, с. 307])). Ця думка супроводжується розмірковуваннями про різні види манії – пов’язану з віщуваннями, обрядами ініціації, поезією та коханням.

Від історичної основи *μαν-*, як однієї із реалізацій кореня **man-* “думати” [11, с. 658; 14, с. 224] утворено низку лексем, які формують мікрополе зі значенням “психічне відхилення”: *ἡ μανία, ἡ μανική* “божевілля” (останній виник шляхом еліпсису із *μανική νόσος*), прикметниками *μανικός, -ή, -όν, μανιάς, -άδος* “божевільний”, *μαινόλης, μαινόλις, μαινόλιος, -ία, -ον* “охоплений безумством”, дієсловами *μαίνομαι* “божеволіти”, *ἐκμαίνω, μαίνω* “зводити з розуму, робити божевільним”. До цього ряду також належить субстантивований прикметник *ἡ μαινάς* “менада, вакханка”. Згідно з П. Шантреном [11, с. 658], у грецькій мові відбулось розмежування загального значення “думати”, представленого коренем **man-* і закріплення за похідним від нього значення надмірного і надзвичайного запалу.

Авторитетні лексикографічні джерела [17, с. 1079; 24, с. 893] дають змогу встановити лексико-семантичний діапазон даного іменника: *ἡ μανία* “божевілля, психічне захворювання, безумство”, “шал, несамовитість”, “натхнення”; прикметників *μανικός, -ή, -όν, μανιάς, -άδος, μαινόλης, μαινόλις, μαινόλιος, -ία, -ον* “божевільний”; дієслів *μαίνομαι* “божеволіти”, *ἐκμαίνω, μαίνω* “зводити з розуму, робити божевільним”.

Беручи до уваги семантику іменника *ἡ μανία*, у якому домінують сема “божевілля”, основним значенням цього іменника та його дериватів будемо вважати “відсутність психічної адекватності”. Отже, субконцепт MANIA є ментальною одиницею, яка відображала у свідомості давніх греків уявлення про аномальний психічний стан, невідповідність думок та вчинків загальноприйнятим нормам, екзальтованість. Інтегральною семою субконцепту MANIA вважатимемо сему “неадекватний (з погляду пересічного громадянина) психічний стан”. Ядром номінативного поля цього субконцепту є іменник *ἡ μανία*, прикметники *μανικός, -ή, -όν, μαινόλης, μαινόλις, μαινόλιος, -ία, -ον*, дієслова *μαίνομαι, μαίνω* та їхні деривати (детальніше див. [7]), які є найчисленнішими серед інших лексем з подібним значенням.

¹ Скорочення імен та назв творів давньогрецьких авторів наводяться згідно з прийнятими у [17].

У параядерній зоні субконцепту MANIA виокремлено чотири мікрополя, які мотивуються семантикою слова-імені концепту: 1) “неадекватність мислення та вчинків”; 2) “стан афекту”; 3) “екзальтованість”; 4) “хворобливий психічний стан”.

Представлене у таблиці 1 мікрополе “Неадекватність мислення та вчинків” об’єднує лексеми з семантикою “відсутність здорового глузду, глупота, нерозсудливість”.

Таблиця 1

Мікрополе “Неадекватність мислення та вчинків”

Лексема	Приклади
<p>ή ἀβελτερία “глупота”; ή ἀβουλία “необдуманість, нерозсудливість”; ἄβουλος, “безглуздий, нерозважливий”; ἀγνώμων, ἀεσίφρων, ἀμαρτίνοος, ἀνοήμων “нерозумний, безглуздий”; ή ἀλογιστία “нерозсудливість, необачність”; ἀλόγιστος “нерозсудливий, нерозумний”; ἀλογίστως “нерозумно, необачно”; ή ἀεσιφροσύνη, ή άνοια, ή άπόνοια “нерозсудливість, глупота”; ἀλλοφρονέω “бути не при своєму розумі”; ή άφροσύνη “нерозумність, безглуздя”; ή μωρία “глупота, дурість, безглуздя”; παραφρόνιμος, -ον “нерозсудливий, безумний”</p>	<p>ἀβουλία πεσεῖν (S. El. 49) “впасти в нерозсудливість”; θνητὰ κοῦκ ἀγνώμονα φρονεῖν (S. Tr. 473) “мислити як личить розумним людям”; ὀργή ἀλόγιστος (Men. Fr. 574) “нерозумний гнів”; ἀλογίστως τὸν ἴδιον βίον δαπανᾶν (Men. Fr. 623) “нерозумно марнувати своє життя”; Οὐρανίδας, οὐς δῆσε πατήρ ἀεσιφροσύνησιν (Hes. Th. 502) “сини Урана, яких батько скував нерозсудливістю”; ἀεσίφρων θυμός (Hes. Op. 335) “нерозумний дух”; ἀλλοφρονέει ὑπὸ τῆς ὀδύνης (Hr. Morb. 2, 16) “(хворий) втрачає розум від болю”; ἀμαρτίνοός Ἐπιμηθεύς (Hes.Th.511) “нерозумний Епіметеї”; εἰς τοῦτ’ ἀνοίας ἔρχομαι (Isoc. 21, 14) “дійти до такої нерозсудливості”; ἀφροσύνη τῇ σῆ θανεῖν (E. IA 1430) “померти від своєї нерозумності; ἐδόκει μωρία εἶναι ταῦτα (Th. 5, 41, 3) “це здавалось безглуздим”.</p>

Мікрополе “стан афекту” (табл. 2) поєднує лексеми з семантикою “нестримність, шал, надмір емоцій”.

Таблиця 2

Мікрополе 2 “Стан афекту”

Лексема	Приклади
<p>ἀδημονέω “хвилюватися, мучитися”: ή ἀδημονία “хвилювання, тривога”; ἄητος, -ον “бурхливий, стрімкий”; ἄλω “бути в сум’ятті, метатися”; δαμονάω “бути одержимим, шаленіти”; ἔφρων, -ον “безумний, шалений”; ή λύσσα (λύττα) “гнів, шал, пристрасть” (+ деривати λυσσάς “шалена”; λυσσώδης “шалений; охоплений шалом”; λυσσητήρ “скажений, шалений”, λυσσάω (λυττάω) “бути охопленим шалом; бути скаженим”; λυσσαίνω “бути в шаленстві; шаленіти від гніву”); ή μαργότης “шаленство”;; μάργος “шалений, нестримний, безумний”;; μαράω “шаленіти”, ἐκστατικός, -όν “збуджений; який збуджує”;; ή ἐκστασις “шал; захоплення; екстаз”</p>	<p>ἀδημονῆσαι τὰς ψυχάς (X. HG 4, 4, 3) “бути душевно пригніченим”; τῆς ψυχῆς ἀλυούσης (Plu. Brut 15) “бути в душевному сум’ятті”; ἄχη δαμονῶν (Ar. Th. 1054) “безумний від страждань”; κρατερὴ λύσσα (Hom. Il. 9, 239) “сильний гнів”; ἐρωτικὴ λύττα (Pl. Lg. 839 a) “любовний шал”; μαργότης φρενῶν (S. Fr. 846) “шаленство думок”; μάργον θεῖναι τινα (Hom. Od. 23, 11) “зробити кого-н. безумним”; ἐκστατικός ὑπὸ ὀργῆς (Arist. Phgn. 812 a) “який обезумів від гніву”; ή περι τὰ ἀφροδίσια ἐκστασις (Arist. Phgn. 808 b) “любовне збудження”</p>

Мікрополе “екзальтованість” (табл. 3) об’єднує лексеми з семантикою “натхнення, незвичність поведінки та мовлення” і здебільшого представлене лексиною, пов’язаною із містеріями в честь Діоніса.

Таблиця 3

Мікрополе 3 “Екзальтованість”

Лексема	Приклади
<p>ἀναβακχεύω “спричиняти або перебувати у вакхічному шалі”; ἐκβακχεύω “приводити до вакхічного шалу”; συμβακχεύω “спільно брати участь у вакхічних містеріях”; βακχεύσιμος, βακχευτικός “вакхічний, шалений”; ἡ βάκχευσις “вакхічний шал”; τό βάκχευμα “вакхічні містерії”; ἡ βακχεΐα “свято в честь Вакха; вакхічний шал; радість”; ἀβάκχευτος “неохоплений вакхічним шалом; непосвячений у вакхічні містерії”; ἐνθουσιάζω (ἐνθουσίαω) “бути одержимим божеством; перебувати у збудженому стані; сповнюватись натхненням”; ἡ ἐνθουσίασις, ὁ ἐνθουσιασμός “божественне натхнення”; ἐνθουσιαστικός, ἐνθουσιώδης “натхненний”</p>	<p>ματέρος αἴμα σᾶς, ὃ σ’ ἀναβακχεύει (Eur. Or. 337) “кров матері, яка робить тебе шаленим”; εἰ μή σ’ Ἀπόλλων ἐξεβάκχευεν φρένας (Eur. Tro. 408) “якщо б Аполлон не зробив шаленим твій розум”; πᾶν δὲ συνεβάκχευ’ ὄρος (Eur. Ba. 726) “вся гора спільно бере участь у вакхічних містеріях”; βακχευτικὸν ... ἡ ... μέθη ποιεῖ μᾶλλον (Arist. Polit. 1342 b, 26) “сп’яніння робить шаленішим”; πικρὰν βάκχευσιν ... ἰδὼν (Eur. Ba. 357) “побачивши гіркий вакхічний шал”; τοῦτο σκοπεῖν χρή· καὶ ... ἐν βακχεύμασιν (Eur. Ba. 317) “на це потрібно дивитись і ... під час вакхічних містерій”; τῆς φιλοσόφου μανίας τε καὶ βακχεΐας (Pl. Symp. 218 b) “божевілля і шал філософа”; ἀβάκχευτοι βροτοί (Eur. Ba. 472) “люди не посвячені в вакхічні містерії”; ἡ ψυχή ... ἐνθουσιάζουσα (Pl. Ion 535c) “одержима божеством душа”; τεκμήρια τῆς ἀληθινῆς ἐνθουσιάζσεως (Iamb. Myst. 3.6.) “докази справжнього натхнення” ἐνθουσιώδεις ὄρμαί (D. N. Comp.1) “шалені пориви”.</p>

Про належність цієї групи лексем до аналізованого номінативного поля свідчить глоса у “Лексиконі” Гесихія (Hesych. В 119), яка пояснює форму βακχεύει через μαίνεται.

Мікрополе “хворобливий психічний стан” (табл. 4) представлене лексемами із загальним значенням “марення, делірій, божевілля (як хвороба)”. Частина з них є похідними від іменників νοῦς “розум” та φρήν “діафрагма; душа, розум”.

Таблиця 4

Мікрополе 4 “Хворобливий психічний стан”

Лексема	Приклади
<p>παράνοος “божевільний”; παρανοέω “бути не при своєму розумі”; παράνοια “божевілля”; παραφροσύνη “безумство, делірій”; παραφρονέω “марити, божеволіти”; φρενιτίζω “марити, бути божевільним”; ἡ φρενίτις “запалення мозку”; ἡ ἢ ἐπιληψία “епілепсія”; ἡ λήθαργος! “летаргія”</p>	<p>παράνοος Ἑλένα (A.Ag.1455) “божевільна Єлена”; ἐμοῦ παρανοήσαντος ἀδολεσχία (Ar. Nu. 1480) “тому що я божеволію від балаканини” κακοφρόνων ἀνδρῶν παράνοια (E. Or. 824); “божевілля нерозумних мужів”; παραφροσύνη ... μετὰ γέλωτος γινόμεναι, ἀσφαλέστεραι (Hr. Aph 6, 53) “делірії, які супроводжуються сміхом – найбезпечніші”; ὃ φίλε, φρενιτίζων καὶ μαινόμενος (Plu. Mor. 2, 693 a) “друге, ти марши і є божевільним”; νοῦσος ἢ καλουμένη λήθαργος (Hr. Morb.2.65) “хвороба, яку називають летаргія”</p>

¹ Антична медицина трактувала летаргію як прояв психічного захворювання.

До параядерної зони, на нашу думку, також слід зарахувати загальноновживані лексеми на позначення хвороби – **νόσος**, **ἀρρώστια** та **ἀσθένεια** уточнені іменниками **φρήν**, **νοῦς**, **ψυχή** “душа”. Наприклад, *νόσος φρενῶν* (A. Persae 750), *ἀρρώστια τῆς ψυχῆς* (Plu. Mor. 7 d), *ψυχική νόσος* (Plu. De sup. 524 d) “душевна недуга”. Іменники **φρήν**, **νοῦς**, **λογισμός** та **ψυχή** також входять до складу склад сталих словосполучень: *ἐκπλήττω φρένας (ψυχὴν)* “робити божевільним”: *ἐκπλαγῆναι φρένας* (A. Ch. 233), *ἐκπληχθῆναι ψυχὴν* (E. Tr. 183) “ставати божевільним, виходити з себе”; *ἐξαιρέω φρένας (νοῦν)*, *ἐξαφαιρέω φρενῶν* “позбавляти розуму”: *ἐξέλεσθαι φρένας* (Hom. Il. 19, 137), *ἐξέλεσθαι τὸν νοῦν* (Pl. Ion 534 c), *ἐξαφαιρέω φρενῶν* (Trag. Adesp. 296) “позбавити розуму”, *ἀμφικαλύπτω φρένας* (Hom. Il. 3, 442) “затмарювати розум”, *ἐκπλέω τῶν φρενῶν (ἐκ τοῦ νόου)* (Hdt. 3, 155) “божеволіти”, *ἐξίστημι φρενῶν* (E. Va. 850) / *τοῦ φρονεῖν* (X. Mem. 1, 3, 12) / *τῶν λογισμῶν* (Plu. Fab. 5) “позбавляти розуму”, *παρακόπτω φρένας* (E. Hipp. 238) / *τῇ διανοίᾳ* (Arist. Mir. 823 b, 17) “вражати безумством”, *ἀφεστάναи φρενῶν* (S. Ph. 865) “бути божевільним”.

Ближня периферія об’єднує слова, лексичне значення яких “психічна неадекватність” не є головним, але мотивується основним лексичним значенням: **ἀάω** “затмарювати; впадати в шал”: *ἀάσατο δὲ μέγα θυμῷ* (Hom. Il. 9, 537) “його розум дуже затмарився”; **η ἀμβλύτης** “тупість; ослабленість”: *αἱ ἀμβλύητες* (Plu. Mor. 76 d) “прояви розумової тупості”; **ἄκαιρος, -ον** “недоречний; нерозумний”; **ἄλογος, -ον** “безсловесний; безглуздий; нерозсудливий”; **ἀνόητος, -ον** “нечуваний; нерозумний; безглуздий”.

До дальньої периферії належать вербалізатори, які набувають у певному контексті значень “психічна неадекватність, божевілья, стан афекту”, проте ці семи не умотивовані основним лексичним значенням слова і виникли внаслідок метафоричного переносу: **ἡ ἄλη** “блукання; безумство”; **ἡ ἐλλέβορος** “еллебор; чемериця” (яка вживалась для лікування психічних розладів): *ἐλλέβορον πίνω* досл. “випити еллебору”, перен. “бути божевільним”: *πῖθ' ἐλλέβορον* (Ar. V. 1489) “ти збожеволів”; Характерною ознакою дальньої периферії є наявність лексем з термічною семантикою: **ἡ ἀνθρακία** “жар; вугілля”: *τίθεσθαί ἀνθρακίην* (AR 12, 17) “змушувати згорати від любовного шалу”; **αἶθω** “запалювати”: *ἔρωτι αἶθεσθαι* (X. Cyp. 5, 1, 16) “палати від кохання”; **τό καῦμα** “жар, запал; любовна пристрасть”: *τό καῦμα ἀρσενικόν* (AR 12, 87) “чоловіча пристрасть”; **τό πῦρ** “вогонь, полум’я, пристрасть”: *διὰ πρὸς μολεῖν* (E. El. 1183) “відчувати палку ненависть”; **ἡ πυρκαϊά** “поховальне вогнище; пожежа; пристрасть”: *ἐρασταὶ... δι' ὄσης ἤλθετε πυρκαϊῆς* (AR7, 217) “закохані...які пройшли через таку пристрасть”. Результатом семантичного зсуву стала поява у іменників **λήρος** та його дериватів **ἐπιληρέω**, **ὑποπαραλήρέω**, **λήρησις**, **ὑπολήρέω**, **ληρέω**, **παραλήρέω**, **παραλήρησις**, **παράληρος** з первинним значенням “дурниці, безглуздя тощо” переносного значення “делірій, марення” (хоч це не завжди є ознакою психічного захворювання), напр.: *ὀδύνη καὶ παραλήρησις* (Hr. Epid. 7, 5) “біль і марення”. Іншу подібну групу лексем становлять префіксальні похідні від дієслів **κρούω** та **κόπτω** “бити, штовхати”: **ὑποπαρακρούω** “бути трохи божевільним”, **παράκρουσις** “делірій”, **παρακρουστικός** “шалений, маревний”, **παρακρούω** “неадекватно сприймати”; **παρακοπή** “божевілья”, **παρακόπτω** “робити

божевільними”. У цьому випадку поява метафоричних значень, найімовірніше, є наслідком еліпсису іменників, що належать до ментальної сфери (φρήν, νοῦς), пор. вживання дієслова з прямим додатком *παράκοπτω φρένας* (E. Hipp.238) “вважаю (досл. “відсікаю”) розум” та абсолютне вживання part. praes. *ἄνθρωποι παράκοπτοντες* (Plu. Mor. 1107 d) “божевільні люди”.

Структура номінативного поля субконцепту MANIA представлена нижче (рис. 1).

Рис. 1. Номінативне поле субконцепту MANIA

Висновки. З огляду на дослідження можемо зробити такі висновки:

а) номінативне поле субконцепту MANIA має чітко виражену польову структуру, яка складається з ядра, параядерної зони та периферії, при цьому периферійна зона диференціюється за ознакою проксимальності/дистальності;

б) ядро номінативного поля утворюють деривати від кореня *μαν-* (*μανία*, *μανικός*, *μαίνομαι* тощо), які є найчисленнішими і характеризуються максимальним вираженням ознаки “неадекватність психічного стану”;

в) параядерна зона аналізованого номінативного поля охоплює чотири мікрополя, які мотивуються семантикою слова-імені концепту: 1) неадекватність мислення та вчинків; 2) стан афекту; 3) екзальтованість; 4) хворобливий психічний стан. Параядерну зону також творять загальноновживані лексеми на позначення хвороби – *νόσος*, *ἄρρωστία* та *ἄσθένεια*, конкретизовані іменниками *φρήν*, *νοῦς*, *ψυχή*;

г) ближня периферія об’єднує слова, у яких сема “психічна неадекватність” хоч і мотивується основним лексичним значенням, але не є визначальною;

д) до дальньої периферії належать вербалізатори, які лише у певному контексті набувають значень, близьких (або тотожних) семантиці ядерної лексеми, проте ці значення не мотивуються їх базовою лексичною семантикою, виникнувши внаслідок метафоризації або еліпсису.

Наступні дослідження можуть стосуватись аналізу семантики та функціонування у різножанрових та різночасових творах давньогрецьких авторів лексем, які формують номінативне поле субконцепту MANIA, а також вербалізації концептосфер ЗДОРОВ'Я/ХВОРОБА у давньогрецькій мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дріч Ю. С. Номінативне поле концепту “радість”/”печаль” в українській мові: етимолого-культурологічний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія “Проблеми граматики і лексикології української мови”*. 2014. Вип. 11. С. 22–25.
2. Мартин В. О. Номінативне поле субконцепту ΝΟΣΟΣ у давньогрецькій мові. *Science and Education: a New Dimension: Philology III (15)*. 2015. № 68. Р. 63–66.
3. Мартин В. О. Номінативне поле субконцепту ΑΡΡΩΣΤΙΑ у давньогрецькій мові. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 33. Т 2. С. 75–77.
4. Мартин В. О. Номінативне поле субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ в давньогрецькій мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 1. Вип. 3. С. 155–157.
5. Платон. *Діалоги*. Київ : Основи, 1999. 395 с.
6. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
7. Чернюх-Мацієвська Н. Б. Корінь *MAN- у давньогрецькій мові: етимологія і дериваційне поле. *Studia linguistica*. 2022. Вип. 21. С. 78–87.
8. Шапран Н. В. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів британського концепту ENVY, німецького NEID та українського ЗАЗДРИСТЬ. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”*. 2014. Вип. 49. С. 346–350.
9. Ahonen M. Ancient philosophers on mental illness. *History of Psychiatry*. 2019, Vol. 30 (1). Р. 3–18.
10. Chandler C. E. Madness in Homer and the verb μαίνομαι. *MANIA. Madness in Greco-Roman World*. Pretoria : Classical Association of South Africa, 2009. Р. 8–18.
11. Chantraine P. Dictionnaire etymologique de la langue Grec. Histoire des mots. Paris : Éditions Klincksieck, 1968.
12. Corleto L. M. La mania nella letteratura medica e nella letteratura filosofica dei Greci. *Medicina nei Secoli*. 1992. Vol. 4 (3). Р. 33–42.
13. Gill Ch. Mind and madness in Greek tragedy. *Apeiron*. 1996. Vol. 29 (3). Р. 249–267.
14. Hofmann J. B. Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971.
15. Israelowich I. The theme of illness in Sophocles’ *Ajax*. *Scripta Classica Israelica*. 2017. Vol. 36. Р. 1–16.
16. La Croce E. Concept of insanity in classical Greece. *Acta Psiquiatrica y Psicologica de America Latina*. 1981. Vol. 27(4–5). Р. 285–291.
17. Liddel H. G., Scott R. A Greek-English Lexicon. Oxford : Clarendon Press, 1983. XLV. 2042 p.

18. Padel R. *Whom Gods Destroy: Elements of Greek and Tragic Madness*. Princeton : Princeton University Press, 1995. XVIII. 276 p.
19. Padel R. *In and Out of Mind: Greek Images of the Tragic Self*. Princeton : Princeton University Press, 2016. XX, 210 p.
20. Perdicoyianni-Paléologou H. The vocabulary of madness from Homer to Hippocrates. Part 1: The verbal group of μαίνομαι. *History of Psychiatry*. 2009. Vol. 20(3). P. 311–339.
21. Perdicoyianni-Paléologou H. The vocabulary of madness from Homer to Hippocrates. Part 2: The verbal group of βακχεύω and the noun λύσσα. *History of Psychiatry*. 2009. Vol. 20(4). P.457–467.
22. Singer P. The mockery of madness: Laughter at and with insanity in Attic tragedy and Old comedy. *Illinois Classical Studies*. 2018. Vol. 43/2. P. 298–325.
23. Singer P. N. Classification, explanation and experience: Mental disorder in Graeco-Roman antiquity. *Systems of classification in premodern medical cultures: Sickness, health, and local epistemologies*. London : Routledge, 2020. P. 279–306.
24. *The Cambridge Greek Lexicon*. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. XXIII. 1529 p.
25. Thumiger C. The early Greek medical vocabulary of insanity. *Mental Disorders in the Classical World*. Leiden : Brill, 2013. P. 61–96.
26. Thumiger Ch. A history of the mind and mental health in classical greek medical thought. *History of Psychiatry*. 2018. Vol. 29(4). P. 456–469.
27. Ustinova Yu. Alteration of consciousness in Ancient Greece: Divine mania. *History of Psychiatry*. 2020. Vol. 31(3). P. 257– 273.
28. William A. The body in mind: medical imagery in Sophocles. *Hermes*. 2014. Jhg. 142. H. 3. S. 259–278.

REFERENCES

1. Drich Yu. S. Nominatyvne pole konceptu “radist’/pechal” v ukrayinskii movi: etymolohokulturolohichnyi aspekt [Nominative field of the concept “joy/sorrow”: an etymological and cultural aspect]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya “Problemy hramatyky i leksykolohii ukrayinskoyi movy*. 2014. Vyp. 11. S. 22–25.
2. Martyn V. O. Nominatyvne pole subkonceptu ΝΟΣΟΣ u davnohreckiy movi [Nominative field of the subconcept ΝΟΣΟΣ in ancient Greek language]. *Science and Education: a New Dimension : Philology III (15)*. 2015. № 68. P. 63–66.
3. Martyn V. O. Nominatyvne pole subkonceptu ΑΡΡΩΣΤΙΑ u davnohreckiy movi [Nominative field of the subconcept ΑΡΡΩΣΤΙΑ in ancient Greek language]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnogo universytetu. Seriya: Filolohiya*. 2018. Vyp. 33. T. 2. S. 75–77.
4. Martyn V. O. Nominatyvne pole subkonceptu ΑΣΘΕΝΕΙΑ v davnohreckiy movi [Nominative field of the subconcept ΑΣΘΕΝΕΙΑ in ancient Greek language]. *Zakarpatski filolohichni studiyi*. 2018. T. 1. Vyp. 3. S. 155–157.
5. Plato. *Dialohy [Dialogs]*. Kyiv : Osnovy, 1999. 395 p.
6. Skab M. V. Zakonomirnosti konceptualizaciyi ta movnoyi katehoryzaciyi sakralnoyi sfery [Regularities of conceptualization and linguistic categorization of the sacral sphere]. Chernivtsi : Ruta, 2008. 560 p.
7. Cherniukh-Matsiievska N. Korin’ *MAN-u davno hreckii movi: etymolohiia i deryvacine pole [The root *MAN- in ancient Greek language: Etymology and derivational field]. *Studia linguistica*. 2022. Vyp. 21. S. 78–87.

8. Shapran N. V. Linhvokulturni osoblyvosti orhanizacii nominatyvnykh poliv brytanskoho konceptu ENVY, nimeckoho NEID ta ukraïnskoho ZAZDRIST [Linguo-cultural peculiarities of organization of nominal fields of British concept ENVY, German NEID, and Ukrainian ZAZDRIST (ENVY)]. *Naukovyi zapysky Nacionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya"*. Seriya: "Filolohichna". 2014. Vyp. 49. P. 346–350.
9. Ahonen M. Ancient philosophers on mental illness. *History of Psychiatry*. 2019, Vol. 30 (1). P. 3–18.
10. Chandler C. E. Madness in Homer and the verb *μαίνομαι*. *MANIA. Madness in Greco-Roman World*. Pretoria : Classical Association of South Africa, 2009. P. 8–18.
11. Chantraine P. Dictionnaire etymologique de la langue Grec. Histoire des mots. Paris : Éditions Klincksieck, 1968.
12. Corleto L. M. La mania nella letteratura medica e nella letteratura filosofica dei Greci. *Medicina nei Secoli*. 1992. Vol. 4 (3). P. 33–42.
13. Gill Ch. Mind and madness in Greek tragedy. *Apeiron*. 1996. Vol. 29 (3). P. 249–267.
14. Hofmann J. B. Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971.
15. Israelowich I. The theme of illness in Sophocles' *Ajax*. *Scripta Classica Israelica*. 2017. Vol. 36. P. 1–16.
16. La Croce E. Concept of insanity in classical Greece. *Acta Psiquiatrica y Psicologica de America Latina*. 1981 . Vol. 27(4–5). P. 285–291.
17. Liddel H. G., Scott R. A Greek-English Lexicon. Oxford : Clarendon Press, 1983. XLV. 2042 p.
18. Padel R. Whom Gods Destroy: Elements of Greek and Tragic Madness. Princeton : Princeton University Press, 1995. XVIII. 276 p.
19. Padel R. In and Out of Mind: Greek Images of the Tragic Self. Princeton : Princeton University Press, 2016. XX, 210 p.
20. Perdicoyianni-Paléologou H. The vocabulary of madness from Homer to Hippocrates. Part 1: The verbal group of *μαίνομαι*. *History of Psychiatry*. 2009. Vol. 20(3). P. 311–339.
21. Perdicoyianni-Paléologou H. The vocabulary of madness from Homer to Hippocrates. Part 2: The verbal group of *βακχεύω* and the noun *λύσσα*. *History of Psychiatry*. 2009. Vol. 20(4). P.457–467.
22. Singer P. The mockery of madness: Laughter at and with insanity in Attic tragedy and Old comedy. *Illinois Classical Studies*. 2018. Vol. 43/2. P. 298–325.
23. Singer P. N. Classification, explanation and experience: Mental disorder in Graeco-Roman antiquity. *Systems of classification in premodern medical cultures: Sickness, health, and local epistemologies*. London : Routledge, 2020. P. 279–306.
24. The Cambridge Greek Lexicon. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. XXIII. 1529 p.
25. Thumiger C. The early Greek medical vocabulary of insanity. *Mental Disorders in the Classical World*. Leiden : Brill, 2013. P. 61–96.
26. Thumiger Ch. A history of the mind and mental health in classical greek medical thought. *History of Psychiatry*. 2018. Vol. 29(4). P. 456–469.
27. Ustinova Yu. Alteration of consciousness in Ancient Greece: divine *mania*. *History of Psychiatry*. 2020. Vol. 31(3). P. 257– 273.
28. William A. The body in mind: medical imagery in Sophocles. *Hermes*. 2014. Jhg. 142. H. 3. S. 259–278.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2024

Прийнята до друку 04.05.2024

NOMINATIVE FIELD OF THE SUB-CONCEPT *MANIA* IN THE ANCIENT GREEK LANGUAGE

Nadiia Cherniukh-Matsiievska

*Danylo Halytsky Lviv National Medical University,
69, Pekarska Str., Lviv, Ukraine, 79010
nadia.chernyukh@gmail.com*

The article focuses on the analysis of the nominative field of the sub-concept *MANIA* in the Ancient Greek language, which is one of the components of the macro-concept *DISEASE*, covering the entire complex of signs which characterize abnormal human behavior.

For the completeness of the analysis, a number of methods were used, in particular, the descriptive one, the method of conceptual, etymological and component analyses, and linguistic modeling. As a result of the study, it was established that the mentioned nominative field is monocentric with a clearly defined core and paranuclear and peripheral zones. The core consists of the lexemes formed from the root *μαν-* (*μανία*, *μανικός*, *μαίνομαι* together with composites), which are the most frequent ones and most fully realize the “lack of mental adequacy” sema. The lexeme *μανία* is a term commonly used both in medical texts and in the texts of other genres. In various contexts, it denotes extreme and excessive behavior and mental disorders.

The paranuclear zone includes lexemes which characterize various deviations from the norm and differ from the keyword-name of the concept in shades of meaning. As a result of the semantic analysis, the lexemes were divided into four microfields: 1) “inadequacy of thinking and actions” (*ἀβελτερία*, *ἀλογιστία*, *ἀεσιφροσύνη*, *ἀλλοφρονέω*, etc.); 2) “state of affect” (*ἀδημονέω*, *δαμονάω*, *λύσσα*, *μαργότης*, *ἔκστασις*, *ἔκστασις*, etc.); 3) “exaltation” (*βακχεύω* and verbs derived from it, *βάκχευσις*, *ἐνθουσιάζω*, *ἐνθουσίασις*, etc.); 4) “morbid mental state” (*παρανοέω*, *παράνοια*, *παραφροσύνη*, *φρεντιζέω*, etc.).

The paranuclear zone also includes the commonly used lexemes to denote disease (*νόσος*, *ἄρρωστία*, *ἀσθένεια*) specified by the nouns *φρήν*, *νοῦς*, *ψυχή*. In the peripheral zone, the near and far periphery is distinguished. The first includes words in which the “lack of mental adequacy” seme is secondary although motivated by the main lexical meaning (e.g., *ἀάω*, *ἀνόητος*, *ἄλογος*). The far periphery is represented by the lexemes which acquire close (or identical) to the semantics of the nuclear lexeme meanings only in a certain context; however, these meanings are not motivated by their basic lexical semantics, arising as a result of metaphORIZATION or ellipsis (eg: *ἄλη*, *ἐλλέβορος*, *πῦρ*, *λήρος*, *παρακοπή*, etc.).

Key words: Ancient Greek language, nominative field, sub-concept, lexeme, core, periphery.